

دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی

پایان نامه کارشناسی ارشد مددکاری اجتماعی

عنوان

مقایسه میزان مهارت های اجتماعی نوجوانان بی سرپرست ساکن در
مراکز با مهارت های اجتماعی نوجوانان ساکن در خانواده جایگزین
مورد شهر تهران

نگارش: سولماز سلیمانی فرد

استاد راهنما:

دکتر مصطفی اقلیما

استاد مشاور:

سید محمد حسین جوادی

تابستان ۱۳۸۸

شماره ثبت: ۱۷۶-۷۰۰

دانشگاه علوم پزشکی و توانبخشی

دانشگاه علوم پزشکی و توانبخشی
تأییدیه اعضای هیات داوران

پایان نامه: کارشناسی ارشد خانم سولماز سلیمانی فرد

در رشته: مددکاری اجتماعی

به شماره دانشجویی: ۸۵۳۶۹۳۱۰۲

مقایسه میزان مهارت های اجتماعی نوجوانان بی سرپرست ساکن در مراکز با مهارت های اجتماعی نوجوانان ساکن در خانواده و خانواده جایگزین
تحت عنوان:

با حضور هیات داوران در تاریخ: ۸۸/۰۵/۱۴ دفاع گردید و نمره نمره ورودی برده شد ۱۹/۹۰

با امتیاز عالی به ایشان تعلق گرفت.

هیات داوران

۱. استاد راهنما: جناب آقای دکتر مصطفی اقلیما

۲. استاد مشاور: جناب آقای محمدحسین جوادی

۳. اساتید داور: ۱. جناب آقای حسین حاج بابایی

۲. جناب آقای دکتر علیرضا کلدی

۶. نماینده دفتر تحصیلات تکمیلی: سرکار خانم منصوره غفاری

تعهد نامه چاپ مطالب و مقالات مستخرج از پایان نامه یا رساله های دانشجویان دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی

با عنایت به اینکه هر گونه مقاله استخراج شده از پایان نامه یا رساله و یا چاپ و انتشار بخشی یا تمام مطالب آن مبین قسمتی از فعالیتهای علمی- پژوهشی دانشگاه می باشد بنابراین اینجانب **سولماز سلیمانی فرد** دانش آموخته رشته **مددکاری اجتماعی** متعهد می شوم که موارد ذیل را کاملاً رعایت نمایم.

۱. در صورت اقدام به چاپ هر مقاله ای از مطالب پایان نامه، خود را بعنوان دانش آموخته دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی معرفی نمایم و درج نام و آدرس محل دیگری خوداری کنم.

۲. در صورت اقدام به چاپ بخشی از یا تمام پایان نامه یا رساله خود، مراتب را قبلاً به طور کتبی به اطلاع "انتشارات" و "دفتر تحصیلات تکمیلی" دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی برسانم.

۳. در صورت اقدام به چاپ پایان نامه یا رساله در صفحه سوم کتاب (پس از برگ شناسنامه) عبارت ذیل را درج نمایم:

" کتاب حاضر حاصل پایان نامه کارشناسی ارشد نگارنده در رشته مددکاری اجتماعی می باشد که در سال ۱۳۸۷ در دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی به راهنمایی جناب آقای دکتر مصطفی اقلیما و مشاوره جناب آقای محمدحسین جوادی انجام و در سال ۱۳۸۸ از آن دفاع شده است."

۴. به منظور جبران بخشی از هزینه های انتشارات دانشگاه، تعداد یک در صد شمارگان کتاب (در هر نوبت چاپ) را به انتشارات دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی اهداء نمایم. (دانشگاه می تواند مازاد نیاز خود را به نفع مرکز نشر در معرض فروش قرار دهد).

۵. در صورت عدم رعایت بند ۴، ۵۰٪ بهای شمارگان چاپ شده را به عنوان خسارت به دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی، تادیه می کنم.

۶. قبول می نمایم و تعهد می کنم که در صورت خوداری از پرداخت بهای خسارت، دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی می تواند خسارت مذکور را از طریق مراجع قضایی مطالبه و وصول کند. بعلاوه به دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی حق می دهم به منظور استیفای حقوق خود، از طریق دادگاه معادل وجه مذکور در بند ۵ را از محل توقیف کتابهای عرضه شده نگارنده برای فروش، تأمین نماید.

اینجانب سولماز سلیمانی فرد دانشجوی رشته مددکاری اجتماعی مقطع کارشناسی ارشد تعهد فوق و ضمانت اجرایی آنرا بدون قید و شرط قبول می نمایم، و به انجام آن ملتزم می شوم.

نام و نام خانوادگی

سولماز سلیمانی فرد

امضاء و تاریخ

تقدیم به پدر و مادر عزیزم

به پاس از زحمات گرانقدر آنان که شمع وجودشان را شرم کردند.

به خواهر یگانه ام

,

به برادر مهربانم

با تشکر از

استاد ارجمندم دکتر مصطفی اقلیما که با راهنمایی های ارزشمندشان همواره در
مسیر تحصیل همراه من بوده اند.

استاد مشاور کرامی آقای محمد حسین جوادی که در به پایان رساندن این پایان
نامه از هیچ گامی دریغ نکرده و همواره مشوق و همراه من بوده اند.

خانم دکتر راهب که در مراحل انجام این پایان نامه از نقطه نظرات
کارشناسانه و دلسوزانه ایشان بهره مند بودم.

چکیده

مقدمه: برخورداری از مهارت های اجتماعی و ارتباطات ثمر بخش برای داشتن عملکردی موفق در زندگی ضروری است. مهارت های اجتماعی از فرهنگ و گروه های اجتماعی که فرد در ارتباط با آنها قرار دارد تأثیر پذیرفته و میزان برخورداری از این مهارت ها در سلامت رفتاری و اجتماعی افراد نقش بسزایی را ایفا می نماید. هدف اصلی پژوهش حاضر شناخت میزان مهارت های اجتماعی نوجوانان بی سرپرست ساکن در مراکز شبانه روزی و نوجوانان ساکن در خانواده و خانواده جایگزین در شهر تهران و مقایسه آنها با هم بود.

روش: با توجه به محدود بودن جامعه آماری به نوجوانان ۱۸ تا ۱۵ ساله در شهر تهران، کل جامعه شامل ۸۴ نفر به عنوان نمونه انتخاب شدند، اما به دلیل به وجود آمدن محدودیت هایی در اجرا ۶۳ فرم دموگرافیک و تست مهارت های اجتماعی برای این گروه تکمیل شد. در مورد گروه نوجوانان ساکن در خانواده و خانواده جایگزین جامعه آماری ۱۰۶ نفر بود که با استفاده از شیوه نمونه در دسترس ۳۴ نفر انتخاب شدند. ابزار به کار رفته در این پژوهش تست سنجش مهارت های اجتماعی متسون (MESSY) و یک پرسشنامه دموگرافیک برای جمع آوری اطلاعات از خانواده های جایگزین این نوجوانان بود.

این پژوهش با روش علی مقایسه ای انجام شد. در این پژوهش میزان مهارت های اجتماعی دو گروه از نوجوانان بی سرپرست ساکن در مراکز و نوجوانان ساکن در خانواده و خانواده جایگزین بررسی و مقایسه شد و نتایج آن با استفاده از آمار توصیفی و استنباطی به دست آمد. نتایج این پژوهش نشان داد که مهارت های اجتماعی نوجوانان ساکن در خانواده و خانواده جایگزین به طور معناداری بیشتر از نوجوانان ساکن در مراکز شبانه روزی است. در خرده مقیاس های مربوط به مهارت های اجتماعی نیز بین میانگین نمره پاسخ های مناسب به سوالات مربوط به رفتارهای غیر اجتماعی و میانگین نمره پاسخ های مناسب به سوالات مربوط به پرخاشگری در دو گروه تفاوت معنادار بود و در مورد مهارت های اجتماعی مناسب و رابطه با همسالان و میانگین نمره پاسخ های مناسب به سوالات مربوط به برتری طلبی تفاوت بین دو گروه معنادار نبود.

کلید واژه ها: مهارت های اجتماعی، بی سرپرستی، خانواده جایگزین

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
فصل اول - کلیات تحقیق	
۱.....	مقدمه
۳.....	بیان مسأله.....
۶.....	ضرورت و اهمیت تحقیق .....
۸.....	اهداف تحقیق .....
۹.....	فرضیات تحقیق .....
۹.....	تعریف مفاهیم و واژه ها .....
فصل دوم- پیشینه تحقیق و چهارچوب نظری	
۱۱.....	مفهوم خانواده .....
۱۲.....	کارکردهای خانواده .....
۱۲.....	خانواده، اجتماعی شدن و شکل گیری مهارت های اجتماعی .....
۱۴.....	خانواده و رویکرد جامعه شناختی .....
۱۶.....	نوجوانی .....
۱۶.....	شیوه های نگهداری از کودکان بی سرپرست در دنیا .....
	- خانواده جایگزین
	- کافالا یا فرزند خواندگی اسلامی
	- فرزند خواندگی بین المللی
	- مراقبت در مراکز
۲۰.....	نظارت.....
	- مراقبت در خانواده جایگزین
	- مراقبت در مراکز
۲۲.....	شیوه های نگهداری از کودکان بی سرپرست در ایران .....
	- مراقبت و پرورش در خانواده .
	- فرزند خواندگی

- خانواده امین
- مراقبت در مراکز شبانه روزی (خانه های کودکان و نوجوانان)
- خانه موقت
- خانه نوزادان، نونهالان و نوباوگان
- خانه های کودکان و نوجوانان
- تعاریف مهارت های اجتماعی ۲۴
- انواع مهارت های اجتماعی ۲۷
- کارکرد های مهارت های اجتماعی ۲۹
- ویژگی های مهارت های اجتماعی ۳۰
- مؤلفه های مهارت های اجتماعی ۳۲
- تماس جسمی و لمس
- حرکات
- حالات چهره
- خصوصیات فیزیکی
- پاداش و تقویت
- گوش دادن
- افشای خود
- نفوذ
- ابراز وجود.
- علل نقص در مهارت های اجتماعی ۳۶
- فقدان دانش کافی
- فقدان بازخورد و تمرین
- فقدان فرصت های مختلف
- عدم تقویت مناسب
- دیدگاه های نظری در مهارت های اجتماعی ۳۷
- نظریه روانی - جنسی فروید
- نظریه روانی - اجتماعی اریکسون
- نظریه رشدی شناختی پیاژه
- نظریه اجتماعی - فرهنگی ویگوتسکی

- نظریه تحول اخلاقی کولبرگ
- نظریه یادگیری اجتماعی آلبرت بندورا
- نظریه دلبستگی بالبی و شکل گیری مهارت های اجتماعی

۴۰.....	ارزیابی و سنجش مهارت های اجتماعی
	ارزیابی توسط بزرگسالان
	ارزیابی توسط همسالان
	خودآزمایی
۴۲.....	سنجش مهارت های اجتماعی
۴۴.....	مدل شماتیک تحقیق
۴۵.....	تحقیقات انجام شده در داخل کشور
۴۸.....	تحقیقات انجام شده در خارج از کشور

فصل سوم - روش شناسی تحقیق

۴۹.....	نوع پژوهش
۴۹.....	جامعه آماری و روش نمونه گیری
۵۰.....	نوجوانان واجد شرایط
۵۰.....	مقیاس سنجش
۵۰.....	مقیاس سنجش مهارت های اجتماعی متسون
۵۰.....	روایی و پایایی ابزار تحقیق
۵۲.....	متغیرها
۵۳.....	سطح سنجش متغیرها
۵۴.....	روش جمع آوری داده ها

فصل چهارم - بررسی یافته های تحقیق

۵۵.....	جداول توصیفی و بررسی یافته های جانبی
۶۶.....	تجزیه و تحلیل داده ها و آزمون فرضیات

فصل پنجم - بحث و نتیجه گیری و پیشنهادات

۷۲	مقدمه
۷۲	بحث و نتیجه گیری
۷۹	پیشنهادات کاربردی
۸۰	پیشنهادات برای تحقیقات آینده
۸۱	موانع و محدودیت های پژوهش

فهرست منابع

۸۲	فهرست منابع فارسی
۸۵	فهرست منابع انگلیسی

فصل اول

مقدمه

بیان مسئله

اهمیت و ضرورت مسئله

اهداف پژوهش

فرضیات پژوهش

تعاریف مفاهیم و واژه ها

مقدمه

مهارت های اجتماعی به شیوه های متفاوتی تعریف شده است. تنوع ویژگی ها، توانایی ها و رفتارهایی که ساختار مهارت های اجتماعی را تشکیل می دهد، در کنار پیچیدگی تعامل فردی- محیطی لازم برای کسب و ارائه آنها سبب به وجود آمدن تعاریف مختلفی شده است (مریل و کمپل، ۱۹۹۸). یک تعریف منسجم از مهارت های اجتماعی می تواند موارد زیر را در بر بگیرد: مهارت های اجتماعی اساساً از طریق یادگیری (به ویژه یادگیری اجتماعی شامل مشاهده، الگوسازی، تمرین و بازخورد) کسب می شوند، رفتارهای کلامی و غیر کلامی شناخته شده و مجزایی هستند، مهارت های اجتماعی شامل شروع ارتباط مؤثر با دیگران و نیز ارائه پاسخ های مفید و شایسته هستند، تقویت اجتماعی مناسب را به دنبال دارد، ماهیت تعاملی دارند و پاسخ های مؤثر و هم پاسخ های مناسب را شامل می شوند. این مهارت ها عامل مهمی در شکل دادن و ایجاد روابط، بالا بردن کیفیت تعاملات اجتماعی و حتی سلامت روان افراد هستند و می توانند به عنوان الگوی کامل رفتارهایی که توسط یک فرد در روابط بین فردی نشان داده می شود تعریف شود (تئودور و همکاران، ۲۰۰۵).

استمرار و تداوم ارتباط با والدین به ویژه در سال های نخست زندگی از اهمیت ویژه ای برخوردار است و نحوه برخورد والدین با کودک در چگونگی اجتماعی شدن و کسب مهارت های اجتماعی فرزند و روابط آینده و به ویژه ارتباط او با همسالان تأثیرگذار است (هارجی و همکاران، ۱۹۹۴). برای کودکی که دارای پدر و مادر است خانواده اولین نهاد اجتماعی شدن محسوب می شود و برای کودکانی که در مراکز شبانه روزی زندگی می کنند، مراقبان و مربیان آنها به عنوان نهاد اولیه آنها محسوب می شوند. فقدان پدر و مادر به عنوان یکی از عوامل عدم رشد اجتماعی- عاطفی کودکان و نوجوانانی است که در مراکز و مؤسسات زندگی می کنند. فقدان نقش های والدی و فقدان نقش پذیری و الگو برداری صحیح و عدم شناخت کافی از هنجارها به همراه مشکلات اجتماعی- روانی ناشی از جدائی از والدین، اجتماعی شدن کودک بی سرپرست ساکن در مراکز شبانه روزی را با مشکل مواجه می سازد (امرآبادی، ۷۶).

شواهد نشان می دهد کودکانی که خانواده گرمی نداشته اند رفتار اجتماعی نامقبولی دارند. کودکان و نوجوانانی که در یادگیری مهارت های مورد انتظار در موقعیت های مختلف ناتوانند ممکن است رفتارهای نامناسب و حتی ضد اجتماعی نشان دهند که می تواند نتایج منفی برای آنها داشته باشد این رفتارها می تواند با ناکامی، بزهکاری نوجوانان و مشکلات مربوط به سلامت روان همراه شود همچنین نقص مهارت های اجتماعی می تواند باعث ناکارآمدی تحصیلی، خشونت کلامی یا فیزیکی، یا مشکل با منابع قدرت شود (پاترسون و همکاران، ۲۰۰۶).

تحقیقات نشان می دهد شیوه زندگی در شبانه روزی ها که در واقع مبتنی بر زندگی سازمانی و اردوگاهی است، نمی تواند تأمین کننده رضایتمندی نوجوانان خصوصاً در سطح نیازهای امنیت و نیازهای اجتماعی باشد (جعفرزاده، ۱۳۷۹). از سوی دیگر در مراکز و مؤسسات نگهداری کودکان، نبود الگوهای واحد دلبستگی، فقدان روابط متقابل گرم و صمیمانه، کمبود محرک های محیطی و زندگی دسته جمعی این کودکان در مقایسه با زندگی خانوادگی منجر به آسیب هایی در سنین مختلف رشد کودکان می گردد (صدیق، ۱۳۷۷). جان بالبی دریافت کودکانی که در این مراکز بزرگ می شوند عموماً با برخی مشکلات عاطفی و ناتوانی در برقراری روابط صمیمانه و دیر پا روبرو می شوند.

مطالعات نشان می دهد مجموعه مسائل و مشکلاتی که افراد بی سرپرست، در رابطه با تحصیل، برقراری روابط دوستانه و عاطفی و ازدواج ناموفق، رفتارهای غیر اجتماعی و پرخاشگری و ... با آن مواجه می شوند، می تواند به نقص مهارت های اجتماعی در آنان مربوط باشد. براین اساس شناخت سطح مهارت های اجتماعی نوجوانان بی سرپرست می تواند مبین میزان اثربخشی و کارآمدی خدمات ارائه شده به آنان باشد و از طرف دیگر زمینه هایی برای پیشگیری از مشکلات پیش روی آنها و انجام مداخلات موثر برای کودکان و نوجوانان مذکور فراهم آورد. لذا در پژوهش حاضر از دریچه ای نو به پدیده بی سرپرستی نگریسته شده است و با مطالعه سطح مهارت های اجتماعی در این نوجوانان، فرصتی را برای شناخت وضعیت تعاملات بین فردی آنها فراهم نموده است.

بیان مسئله:

از میان پدیده ها و موضوعات مختلفی که بر زندگی و رفتار انسان تأثیر عمیق دارد توانایی برقراری ارتباط با دیگران در ابعاد و موقعیت های مختلف است. آنچه روابط میان افراد را بهبود بخشیده و موجب کارآمدی آن می شود برخورداری از مهارت های اجتماعی است. مهارت های اجتماعی رفتارهای آموخته شده و قابل قبولی است که فرد را قادر می سازد که با دیگران رابطه مؤثری داشته باشد و از عکس العمل های نامعقول اجتماعی خودداری کند (گرشام و الیوت، ۱۹۸۷).

مهارت های اجتماعی همانند سایر مهارت ها و توانایی ها در فرآیند اجتماعی شدن شکل می گیرند. اجتماعی شدن جریانی است که در آن هنجارها، مهارت ها، انگیزه ها و رفتارهای فرد شکل می گیرد تا فرد بتواند نقش های کنونی و آتی خود را در جامعه به نحو مطلوب و سازنده فرا گیرد (پاترسون و همکاران، ۲۰۰۶). عوامل مؤثر اجتماعی شدن محیط خانواده، مدرسه و گروه همسالان است که خانواده در میان این عوامل مهمترین نقش را بر عهده دارد.

خانواده نخستین آموزشگاه و پرورشگاه انسان و محل شکل گیری عواطف، احساسات، ارزش ها، توانمندی ها و مهارت های مختلف فردی و اجتماعی و اخلاقی است. اغلب کودکان در تعامل با والدین، خواهر، برادر، همسالان و بستگان، مهارت های اجتماعی را در فرآیندی آرام و تقریباً به صورت خود به خود فرا می گیرند. خواهران و برادران معیار های لازم را تعیین می کنند، الگوهایی برای تقلید فراهم می نمایند و برای هم نقش های مکمل را بازی می کنند که از طریق آن می توانند کنش متقابل اجتماعی را تمرین کنند و در مواقع تنش به یکدیگر یاری برسانند (امرآبادی، ۷۹). کودکان به هنگام تعامل با خواهران و برادران، الگوی های وفاداری و کمک کردن به دیگران و محافظت را در کنار اختلاف ها و رقابت ها می آموزند و این الگوها قابل تعمیم به سایر روابط اجتماعی است (پاوس و الیوت، ۱۹۹۳).

هریک از مراحل زندگی انسان ویژگی های خاصی دارد. دوره نوجوانی یکی از مراحل مهم و حساس در طول حیات هر فرد است. نوجوان در این دوره باید آماده پذیرش مسئولیت هایی شود که زمینه ایفای نقش های بعدی وی را در اجتماع فراهم می کند. انتظارات جامعه از نوجوان به عنوان یک فرد بالغ تنش هایی را بوجود می آورد و این دوره را به مرحله ای بحرانی تبدیل می کند. آنچه که سبب می شود تا نوجوان بتواند با ارزشها و هنجارهای جامعه همسو شده و انتظارات را برآورده سازد فرآیند اجتماعی شدن است (نقدی، ۷۷). اجتماعی شدن در واقع توانایی نوجوان برای تعامل مثبت با افراد جامعه به گونه ای متناسب با سن اوست (پاشا و همکاران، ۷۹). نوجوانی سن تعارض و اختلاف است که در این دوره تلاش های زیادی برای ارتباط با محیط صورت می گیرد. مهارت های اجتماعی ابزار عملی در اختیار فرد قرار می دهد تا بر عواطف و احساسات خود کنترل داشته و تصمیم مناسبی در رابطه با رفتار خود بگیرد. مهارت های اجتماعی و ارتباطی در زندگی کودکان و نوجوانان از اهمیت خاصی برخوردار است. برای آن گروه از کودکان و نوجوانانی که به صورت گروهی در مراکز شبانه روزی بسر

می برند و مجبورند با تبعات ناشی از بی سرپرستی مقابله کنند اهمیت دارد. زندگی در این محیط ها برای کودکان و نوجوانان فرصت چندانی برای یادگیری و ارتقاء مهارت های اجتماعی که اغلب از طریق مشاهده، تجربه و آموزش فراگرفته می شوند، فراهم نمی کند همین مسأله سبب می شود که این کودکان و نوجوانان سازگاری کمتری با خود، اطرافیان و محیطی زندگی شان داشته باشند (امرآبادی، ۷۹).

ترخیص نوجوانانی که به مدت طولانی از حمایت خانوادگی محروم بوده اند با مشکلاتی همراه است. این نوجوانان پس از خروج از مراکز در ایجاد روابط دوستانه و شبکه های حمایتی و پشتیبان برای خود کمتر موفق هستند و در نتیجه ی بحران ناشی از فقدان والدین به هنگام ورود به جامعه و آغاز زندگی مستقل خود نیز، قدرت تصمیم گیری در موقعیت های دشوار و سازمان یافته را ندارند در انطباق، سازگاری و همسازی اجتماعی دچار مشکل خواهند شد (براد، ۲۰۰۳).

نتایج مطالعات در زمینه کودکان و نوجوانان بی سرپرست نشان می دهد که این گروه مشکلات شناختی، روانی و اجتماعی بیشتری دارند. که علاوه بر مشکلات هویتی یا عدم شکل گیری دلبستگی می تواند ریشه در امکانات محدود تر و شرایط سخت زندگی آنها داشته باشد (پاشا و دیگران، ۱۳۷۹). مطالعه صدیق (۱۳۷۷) بر روی کودکان مراکز شبانه روزی نشان داد که این کودکان به نسبت کودکان عادی سازگاری اجتماعی پایین تر، اضطراب اجتماعی حادث تر و افسردگی بالاتری داشتند. تحقیق دیگری در رابطه با دختران مراکز شبانه روزی مبین این نکته بود که علاوه بر موارد فوق افکار خود کشی، تکانه های تهدید و حمله و افکار گزند و آسیب و آشفستگی ذهنی در این دختران بیشتر است (نوش آبادی، ۷۷) همچنین ۶۰ درصد از فرزندان ترخیصی خود را تا پایان عمر به حمایت های سازمان بهزیستی نیازمند می دانند و ۴۰ درصد از کودکان و نوجوانان مذکور در زمان اقامت در مراکز مرتکب رفتارهای نابهنجار شده اند. رفتارهایی از قبیل سرقت، زندانی شدن، اعتیاد و قاچاق .... نکته قابل توجه این است که ۶/۱۷ درصد از آنها پس از ترخیص نیز درگیر این رفتارها بوده اند (امرآبادی، ۷۹). پژوهش دیگری در کانون اصلاح و تربیت تهران نیز نشان داد که نزدیک به ۴۰ درصد از نوجوانان ساکن در این مراکز از خانواده های گسسته، بدسرپرست و بی سرپرست هستند (غفوری، ۱۳۵۹).

اگرچه طی سال های اخیر تلاش های بسیاری انجام شده تا با فراهم نمودن شرایط مناسب در محیط های شبانه روزی بتوانند فرزندان را حتی المقدور برای کسب موقعیت مناسبی در زندگی مستقل آماده کنند، اما مراجعات مکرر ترخیص شدگان از مراکز با انبوه مشکلات، عدم موفقیت آنها در زندگی زناشویی به ویژه آنجا که پذیرش و برقراری ارتباطات اجتماعی اهمیت داشته، پایین بودن آستانه تحمل بسیاری از آنها در برخورد با مشکلات، عدم تطبیق با جامعه، عدم آشنایی با امور روزمره، عدم توانایی در ایجاد ارتباط مثبت و سازنده با مردم، بی کسی و بی پناهی در جامعه، عدم همکاری مؤثر و سازنده مردم با آنها، در نتیجه عدم دستیابی به شغل و مسکن مناسب و مشکلات اقتصادی مترتب بر آن و ده ها مشکل دیگر این مسأله را مطرح می کند که شرایط

کلی مراکز شبانه روزی، مشکلات عاطفی و رفتاری عدیده ای را برای کودکانی که در محیطی غیر از خانه رشد می کنند به همراه دارد (امرآبادی، ۷۶).

مطالعه برخی ویژگی ها و مشکلات این گروه از کودکان و نوجوانان این فرض را مطرح می کند که آنان در کسب مهارت های اجتماعی ناموفق بوده اند زیرا یکی از ویژگی هایی که این افراد را در برقراری ارتباط مؤثر با دیگران، مقابله با مشکلات، حل تعارض، ابراز وجود، همدلی با هممنوعان، کسب حمایت اجتماعی، سازگاری اجتماعی و بسیاری از توانمندی های دیگر یاری می کند، برخوردار از مهارت های اجتماعی است. همچنین پژوهش های طولی مؤید تأثیر منفی نقص مهارت های اجتماعی بر سلامت روان کودکان و به تبع آن اختلالات ناشی از این مسأله است (کوئن و همکاران، ۱۹۷۳).

با توجه به مطالب عنوان شده در اینجا این سؤال به ذهن متبادر می شود که سطح مهارت های اجتماعی نوجوانان بی سرپرست به چه میزان است که چنین وضع نگران کننده ای پیش روی آنها و جامعه قرار داده است؟ آیا بین بی سرپرستی و مهارت های اجتماعی رابطه ای وجود دارد؟ دیگر اینکه آیا بین سطح مهارت های اجتماعی در نوجوانان بی سرپرستی که در مراکز شبانه روزی زندگی می کنند با نوجوانانی که در خانواده جایگزین زندگی می کنند تفاوت دارد؟ که در این پژوهش با نگاهی نو به پدیده بی سرپرستی و پرداختن به ارتباطات حلقوی بین افراد بجای نگاه صرف به تعاملات خطی به سوالات مطرحه پاسخ داده خواهد شد.

اهمیت و ضرورت:

همواره بنا به دلایل مختلف اجتماعی، گروهی از کودکان و نوجوانان از داشتن والدین محروم می شوند. مفهوم بی سرپرستی، عدم وجود یک رابطه مؤثر کودک-والدی است که می تواند طیف وسیعی از کودکان ساکن در شبانه روزی ها، کودکان بی خانمان، کودکان تک والد و کودکان خانواده های آواره و بی خانمان را که نمی توانند سرپرستی مؤثری بر کودکان خود اعمال نمایند را در برگیرد. در ادیان مختلف بویژه دین مبین اسلام توصیه های زیادی در ضرورت پرداختن و رسیدگی به امور افراد بی سرپرست شده است. یادآوری آیات متعدد قران کریم^۱ مبین این موضوع است. ضمناً در ماده ۲۹ قانون اساسی بر توجه و رسیدگی به یتیمان و بی سرپرستان تأکید شده است.

آمارها نشان می دهد در سی سال گذشته تقریباً ۶۰۰۰۰ هزار کودک و نوجوان بی سرپرست و بد سرپرست به سازمان بهزیستی سپرده شده اند. مقایسه آمارهای سال های گذشته نشان دهنده افزایش هر ساله تعداد کودکانی است که وارد مراکز نگهداری شبانه روزی می شوند. برای مثال تعداد کودکان ساکن در مراکز کل کشور از ۲۴۲۸ نفر در سال ۱۳۷۶ به بیش از ۹ هزار نفر در سال ۱۳۸۶ رسیده است در واقع تعداد کودکان بی سرپرست در مراکز در طی ده سال، ۳۸۰ درصد افزایش داشته است. در حال حاضر بیش از بیست هزار کودک و نوجوان بی سرپرست تحت پوشش برنامه های حمایتی دولت قرار دارند که هر ساله بر تعداد این کودکان افزوده می شود، از این تعداد بیش از نه هزار نفر در مراکز شبانه روزی زندگی می کنند و حدود یازده هزار نفر دیگر از طریق برنامه های حمایتی در خانواده جایگزین (خانواده فرزند پذیر، بستگان و خانواده های داوطلب) به سر می برند (عملکرد دفتر شبه خانواده، ۸۷).

این گروه از کودکان ناگزیر با بی توجهی و غفلت عاطفی مواجه می شوند که به تبع آن در طول زندگی خود به مشکلات رفتاری و عاطفی دچار می شوند که به شکل های مختلف مانند شکست تحصیلی، عدم موفقیت شغلی، طرد شدگی اجتماعی، اعتماد به نفس پایین و ... خود را نشان می دهند. نظر به نقش مهمی که مهارت های اجتماعی در ایجاد سلامت رفتاری و روانی در زندگی افراد دارند، می توان این مهارت ها را به عنوان یکی از توانمندی های مهم برای افراد و به ویژه نوجوانان فاقد سرپرست مؤثر که در مراکز یا در خانواده جایگزین زندگی می کنند، محسوب کرد.

از طرف دیگر دولت سالانه هزینه های زیادی را صرف نگهداری و مراقبت از کودکان و نوجوانان بی سرپرست در مراکز می کند- بر اساس اطلاعات آماری دفتر شبه خانواده سازمان بهزیستی برای هر کودک بی سرپرست ماهانه بین ۳۸۰ تا ۴۳۵ هزار تومان هزینه می شود- اما داده های حاصل از بررسی های گذشته نشان دهنده رشد اخلاقی پایین تر، اضطراب و افسردگی بیشتر این کودکان و نوجوانان ساکن در مراکز شبانه روزی نسبت به سایر کودکان و نوجوانان است. بررسی آمارهای موجود در حوزه حمایت و مراقبت از کودکان فاقد سرپرست مؤثر

^۱ آیه ۱۵۲ سوره انعام و آیه ۱۰ سوره نساء

این پیام را به همراه دارد که در طی پنج سال آینده شاهد افزایش تعداد این کودکان خواهیم بود. بنابراین لازم است راهکارهای تقویت برنامه مراقبت از این کودکان مورد بررسی قرار بگیرد و برنامه ریزی های بیشتری در این زمینه انجام شود (رزاقی، ۱۳۸۶). بر این اساس بسیاری از کشورها و همچنین ایران پذیرفته اند که تقویت برنامه های مراقبت در خانواده را جزو راهبردها و سیاست های اصلی خود قرار دهند (همان منبع).

به جرات می توان گفت برای انجام مداخلات مؤثر در جهت ارتقاء شرایط نگهداری کودکان و نوجوانان بی سرپرست شناخت وضعیت روابط بین فردی و مهارت های اجتماعی آنها اقدامی ضروری است. همچنین با توجه به اینکه بر اساس رویکردهای یونیسف خانواده های جایگزین به نسبت مراکز شبانه روزی برای نگهداری از فرزندان بی سرپرست یک محیط خانوادگی مناسب و مؤثر در نظر گرفته شده اند، مقایسه میزان مهارت های اجتماعی نوجوانان در این خانواده ها با نوجوانان ساکن در مراکز شبانه روزی، برای شناخت تأثیر و جایگاه خانواده جایگزین در شکل گیری مهارت های اجتماعی و به تبع آن شناخت نحوه عملکرد کنونی و پیش بینی دستیابی به زندگی متعادل و عملکرد اجتماعی و روانی مناسب آنها در آینده ضروری به نظر می رسد.

علاوه بر این پژوهشگر به عنوان یک مددکار اجتماعی که در حوزه نوجوانان بی سرپرست مشغول به فعالیت است، شاهد این موضوع است که پژوهش های انجام شده در حیطه بی سرپرستی بیشتر به بررسی توصیفی، علت شناسی و مسائل درون فردی کودکان و نوجوانان بی سرپرست پرداخته و کمتر به تعاملات و روابط بین فردی آنها توجه نموده اند. این در حالی است که مجموع مشکلات موجود در فضای ارتباطی این افراد که به صورت علائم بی اعتمادی، اضطراب، ناپایداری هیجانی، وابستگی افراطی، افسردگی و .. خود را نشان می دهند بر روابط بین فردی آنها تأثیر می گذارد و مهارت های فردی و اجتماعی آنان را کاهش می دهد (صوفی وند، ۷۶).

این پژوهش ضمن سنجش مهارت های اجتماعی نوجوانان در این دو گروه، ممکن است تا حدودی کیفیت مراقبت در خانواده جایگزین نسبت به مراقبت های شبانه روزی را آشکار کند. همچنین پرداختن به این موضوع می تواند موجب شناخت بیشتر مسائل و مشکلات مربوط به شیوه های مراقبت از نوجوانان فاقد سرپرست شود و نتایج حاصل از آن نیز علاوه بر توسعه دامنه پژوهشهای انجام شده در حوزه نوجوانان بی سرپرست، ممکن است راهکارهایی را در زمینه ارائه خدمات و سیاست های اجتماعی جاری در این حوزه، تغییر در الگوی ارائه برخی از خدمات و سیاست ها و برنامه های مربوط به این نوجوانان، توجه بیشتر به بهره گیری از سایر ظرفیت ها و منابع خانوادگی در نگهداری از این کودکان و بطور کلی کاهش هزینه های دولت در این زمینه از خدمات اجتماعی شود.

اهداف پژوهش:

الف) هدف کلی: شناخت میزان مهارت های اجتماعی نوجوانان بی سرپرست ساکن در مراکز شبانه روزی و نوجوانان ساکن در خانواده و خانواده جایگزین و مقایسه آنها با یکدیگر.

اهداف اختصاصی:

- شناخت میزان مهارت های اجتماعی مناسب نوجوانان بی سرپرست ساکن در مراکز با نوجوانان ساکن در خانواده و خانواده جایگزین و مقایسه آنها با یکدیگر.
- شناخت میزان رفتارهای غیراجتماعی (جسارت نامناسب) نوجوانان بی سرپرست ساکن مراکز با نوجوانان ساکن در خانواده و خانواده جایگزین مقایسه آنها با هم.
- شناخت میزان پرخاشگری نوجوانان بی سرپرست ساکن در مراکز با نوجوانان ساکن در خانواده و خانواده جایگزین و مقایسه آنها با یکدیگر
- شناخت میزان برتری طلبی در نوجوانان بی سرپرست ساکن در مراکز با نوجوانان ساکن در خانواده و خانواده جایگزین و مقایسه آنها با یکدیگر
- شناخت رابطه با همسالان (میزان انزواطلبی) در نوجوانان بی سرپرست ساکن در مراکز با ساکن در خانواده و خانواده جایگزین و مقایسه آنها با یکدیگر

اهداف کاربردی:

۱. شناخت ویژگی های دموگرافیکی نوجوانان بی سرپرست ساکن در مراکز و نوجوانانی که در خانواده یا خانواده جایگزین زندگی می کنند.
۲. شناخت میزان اثر بخشی زندگی در مراکز یا در خانواده جایگزین از نظر افزایش مهارت های اجتماعی نوجوانان ساکن در آنها.